

Kiss László

Márai, a tanító

– Lőrinczy Huba: Az emigráció jegyében –

„mert ami volt, annak más távolatot ad a halál már.”

(Radnóti Miklós)

Lőrinczy Huba 2005-ben megjelent tanulmánykötete három jól elkülöníthető egységből épül fel. A könyv első ciklusa öt regényt vizsgál; a második fontos irodalomtörténeti adalékokkal gazdagítja a szegénységgel egyébként sem vádolható Márai-filológiát; a harmadik blokk, amellet, hogy a „főszereplő” Simányi Tiborral folytatott levelezésének kulisszái mögé enged bepillantást, az *Egyszemélyes emigráció* fontosabb jellemzőivel ismerteti meg olvasóját.

A könyv leggyakrabban hivatkozott szövege az író *Naplója*, amely voltaképpen – rendszeres idézése okán – bázisszövegnek tekinthető, s mint ilyen, Lőrinczy Huba kutatásának, érveléseinek alapját adja. Ezekben a szövegekben elvileg olyan gondolatok olvashatók, amelyek a kendőzetlen őszinteség jegyében keletkeztek, épp ezért a ragaszkodás hozzájuk egyúttal jelzi, Lőrinczy Huba milyen irányból közelít Márai felé. Nyilván ezért is idézi nem egy helyütt Julien Benda tanulmányát az „áruló írástudókról”, amelynek Kosztolányi tollából származó parafrázisa (1929) komoly karriert futott be a huszadik századi magyar irodalomban. S ha már Kosztolányi szöbe került – rá ugyanúgy érvényes, ami az őt olykor látványosan követő Máraira is, nevezetesen: a homo aestheticusként értett és értelmezett író szövegvilága erkölcsi tanulságoktól, kinyilatkoztatásszerű mondatoktól sem mentes. Nem véletlen, hogy a naplók felhasználása gyakran eredményez olyan értelmezői kísérleteket, amelyek egyszerre számolnak a homo aestheticus elveit valló, de a homo moralis feladatait sem tagadó Máraival, aki „elefántcsonttoronyába” húzódva sztoikusán hűvös megállapításokat tesz a maga ásta szakadéka rohanó, elembertelenedett, gépies világról. Tanulmányíró és kedvenc szerzőjének összhangja valósul meg akkor, amikor Lőrinczy Huba szövegeiben figyelhető meg hasonló eljárás, aki a naplók alapos átolvasása és jegyzetelése-kommentálása mellett (közben) értelmezéseit, meglátásait – a filológia és a komparatisztika módszerére támaszkodva – a Márai-korpusz tágabb kontextusába is rendre beleilleszti, s figyelmeztet a szövegek (által fölvetett problémák) örök érvényű tanulságaira. A naplók állandó idézése miatt viszont furcsállhat és megkérdőjelezhető a tanulmánykötet szerzőjének az a fentieknek némiképp ellentmondó megjegyzése, amely az *Ítélet Canudosban* elemzésekor dilettánsnak bélyegezi azokat az ötleteket, melyek „a műalkotást művön kívüli dokumentumokkal, nyilatkozatokkal”, naplóval, magánlevéllel értelmezik.

Lőrinczy Huba a kötetben tárgyalt négy történelmi regényt parabolaként olvassa. Így a *Rómában történt valami* című, 1971-ben befejezett Caesar-regényt is. Értelmezésében a parabola a lehető legáltalánosabb érvényű szöveg, „a szerző konkrét időhöz nem kötődő embervíziójának foglalata”. Ugyanakkor ahogy e mű kapcsán (is) új típusú krízisregényt

emleget – „a szerző által má-már abszolutizált modell” írja másutt –, és megállapítja, hogy nincs hős, csupán „statisztéria” van, a regény mintha a századforduló válságjelensége, különösen az eltömegesedésre emlékeztetne. Mindezek mellett a referenciális olvasat lehetőségét sem veti el, egy gondolatmenete szerint „ha az ókori Róma bizonyos vonatkozásokban New York is, a Római Birodalom bizonyos vonatkozásokban az Amerikai Egyesült Államok is”. Ezenkívül rámutat Márai és Caesar „hasonlóságára”, s az egymásra vetülő történelmi sikokról vallott nézeteit meggyőző nyelvi bizonyítékokkal támasztja alá. Szinte észrevétlenül a parabolagondolathoz kapcsolódik a tanulmánykötet szerzője akkor is, amikor Márai szándékain gondolkodva kimutatja, mit lehet értenünk azon, hogy megírni a „másik”, az „igazi” történelmet, az alulról jövőt, a hétköznapi emberek sohasem változó világát – tovább bonyolítva ezzel a történelmi regény eléggé terhelt fogalmát.

A tanulmány bevezetője arra a kérdésre keresi a választ, hogyan lett a „homályos” ötletből szándék és akarat. Hogyan generálták mind biztosabban a regény ötletét Márai olvasmányélményei, utazásai – ez legalább annyira meghatározza az értekezés szerkezetét, mint annak fölvetése, mit jelent az egyéniség, hogy Caesart erő vagy gyengeség jellemezte-e, eretnek volt-e vagy diktátor, s mennyiben lehetséges, hogy a két pólus valójában: egy.

A *Sok mondat a zsarnokról és a zsarnokságról* című tanulmány, miközben Lőrinczy Huba értelmezői karakterének szinte minden jegyét magán viseli, szinte széjjelfeszíti önnön kereteit. Érezni, hogy bizonyos elhallgatások és utalások, még inkább segítő az olvasót, részleteikben belekívánkoztak volna a dolgozatba. Az elnagyoltnak érzett bekezdések, a hevenyészettnek látszó megjegyzések és kiegészítések kifejtése valószínűleg abban a bizonyos monográfiában történt volna meg, amelyet Lőrinczy Huba megírni szándékozott, és amely az eddig publikált tanulmányoknak lett volna kiegészített, kibővített: szerkesztett antológiája.

A „Róma-tanulmány” párdarabjának tekinthető a második ciklus alapszövege, az Illyés Gyula és Márai Sándor kapcsolatát körbejáró értekezés, az „*Illyés az egyetlen, akivel beszélhetnék...*” című. *Kettejük* kapcsolatát, hiszen nem kizárólag Márai szemszögéből vizsgálja a *Puszták népe* szerzőjét: Illyés szövegeinek felidézésével maga Márai is megmérettetik. Lőrinczy Huba megállapítása szerint az alkati különbözőség eleve elrendelte a két író konfliktusát, esetükben tehát elsődlegesen „*magatartás és magatartás, eszmerendszer és eszmerendszer között*” figyelhető meg olyan összeférhetlenség, amely a népi-urbánus tengely mentén mutatja föl ezt a „*mély gyökerű, de hosszú időn át lappangó ellentétet*”. A tanulmány így – alcímével ellentétben (Egy elfogultság története) – nem pusztán Márai Sándor Illyés-képét rajzolja meg: a naplórészletekből vett idézetek segítségével elsősorban a két író kapcsolatának történetét kapja az olvasó. A naplók felhasználása ebben az esetben különösen fontos, hiszen így a tanulmány hitelesebben vázolhatja fel, hogyan lett a kezdeti vállveregetés elismerésből, barátkozásból kölcsönös megvetés, miközben nem próbál igazságot tenni, s minduntalan érzékelteti, hogy a két író ellentéte nem passzírozható a jó és a rossz egyértelműnek gondolt, épp ezért semmitmondó kategóriájába. Az értekezésben olvasható idézetekből kitűnik, hogy Márai nem a népi irodalmat kárhóztatta, sokkal inkább az a kétszínűség aggasztotta, amely – szerinte – az általa ostromozott „népi” írókat jellemezte (pl. Németh Lászlót vagy Veres Pétert). Lőrinczy Huba rámutat, hogy Márai voltaképpen az „igazi”, a valóságos értéket teremtő, a világot a maga bonyolultságában fölmutató irodalmat féltette a második világháborús években és az 1945 után megnyilvánuló haszonleséstől. Épp ezért tűnik túlzásnak a szerző megjegyzése, miszerint „*Márai szinte kizárólag az önző, kapzsi, harácsoló, haszonelvű lényt látta*

meg a falusi emberben, a parasztban.” Érdekes irodalomtörténeti adalék a témához, hogy a két „ellentétes szekértáborhoz” tartozó író szembenállásának neuralgikus pontja a gyakran hivatkozott Petőfi volt, akinek emberi kvalitásait Márai rendre elítélte, miközben művészi érdemeit nem feledte méltatni.

Az urbánus-népi konfliktus áttételesen a Jézus- (Júdás?) regényről, a *Harminc ezüstpénz*ről írott tanulmányban is megtalálható (Jézus – Júdás), amely kritikai észrevételekkel is illeti a művet. Fontos megemlíteni, hogy nincs ezzel egyedül: Lőrinczy Huba megjegyzése a *Szívszerelem* után tervezett legutolsó Márai-regényről („*Talán jobb is, hogy nem írta meg.*”) arra enged következtetni, hogy a művek „üzenetének” fontossága nem írhatja fölül az esztétikumot. Folytatván a gondolatmenetet: Lőrinczy Huba kritikus természetű megjegyzései nem pusztán a *Harminc ezüstpénz* következtelen megkomponáltságára („*rendhagyó, »szabályszegő« epikai alakzat [...] nincs a műnek egységes epikai arculata*”), nem is csupán műfaji eldönthetlenségére vonatkoznak (ami önmagában egyébként, ha a szöveg hitelesen szólal meg, nem lehet kritika tárgya), sokkal inkább a megterhelő szentenciózus-esszéisztikus szöveghelyek túlhajtásait kárhoztatják. Az *Esszébe ágyazott krízisregény* című tanulmány először ugyancsak a „vajúdás” (nomen est omen), a mű keletkezésének nyomába ered – mi tartott és miért az 1947-es első változat papírra vetésétől az 1983-as megjelenésig, s mi célt szolgáltak a kétnyelvű (magyar, német) próbálkozások.

A filológusi munkát követően a regény narrációjának és filozófiai háttérének fölfejtését végzi el a szerző. Az ezeket érintő értékes meglátások meggyőzően bizonyítják, hogy Lőrinczy Huba a *Harminc ezüstpénz*t, bár érzékelteti a szöveg többretegűségét, elsősorban ugyancsak válságregénynek tartja, mégpedig olyannak, amely analógiát mutat a regény keletkezésének kora, azaz a XX. század és a regénybe foglalt történések ideje, vagyis az I. századi események között, s úgy mutatja meg „*a civilizációvá dermedt fausti kultúra*” végét, ahogy a regényben ábrázolt korszak „*a civilizációvá dermedt apollóni kultúra*” krízisét. Lőrinczy Huba a tanulmány József Attilától származó mottójának szellemében figyelmezteti olvasóját, hogy Márai regényében nem a múlt tart tükröt a jelennek, hanem ellenkezőleg, a jelen konfliktusai alkalmasak arra, hogy bennük az I. századi történések átélhetőbbek, megismerhetőbbek legyenek: „*Márai a jelen felől közelít a múlthoz, saját korának viszonyai, gondjai, jelenségei segítenek neki fölfogni a hajdani viszonyokat, gondokat, jelenségeket.*” S jóllehet olvasás közben fölmerülhet a kérdés, miért volt Márainak szükséges épp ezt a korszakot „fölfogni”, Lőrinczy Huba a regény számos részletével igazolja a filozofémát. Pedig az *Ítélet Canudosban* című regényt tárgyaló, már említett munkája mind a szóban forgó, mind a Canudos-, mind a Róma-regényről, de még az *erősítő*ről is úgy nyilatkozik, hogy „*a bennük megidézett múlt nem önmagában, nem pusztán önmagáért létezik, hanem azért, hogy tükröt tartson mintegy a »jelennek«, legyen ez utóbbinak előképe, párhuzama, szemléltető ábrája.*” Nézeteihez a „filozófiát” Spengler és Taine, illetve Nietzsche műveiből, szemléletéből meríti, s rá jellemzően nem mulaszt el morális tartalmakat fölmutatni, ahogy az a tárgyalt tanulmány végére biggyesztett költői-retorikai kérdésben olvasható: „*De hol késik az újabb Messiás, s az újabb kultúra?*” Megjegyzendő, hogy Spengler neve, hatása az ugyancsak inkább krízisregényként, kultúrákritikaként, semmint „valódi krimiként, és ugyanúgy bírálói figyelemmel olvasott *Szívszerelem*ről szóló tanulmányban is felbukkan, sőt a szerző szerint egyenesen „*Márai egyik legnagyobb eszméletőjéről van szó.*”

A *Harminc ezüstpénz*ből ismerős szimultaneitást alkalmazza a *Hordalékok és diáriumok eszmecsereje* című értekezés, amely a „párhuzamos olvasás” módszerével vizsgálja Déry Tibor és Márai Sándor kapcsolatát, különösen ami a Déry „hordalékai” és Márai

naplói közötti „megfeleléseket” illeti. A vizsgálódás alapja megint csak leginkább a „civilizáció-kritika” fogalmával írható le, melynek háttere a korábban már emlegetett krízishelyzet. Lőrinczy Huba ebben a tanulmányában egyfelől, a műfaji különbségeken túl, a két író lelkialkatának alapvető és átjárhatatlan különbözőségeire figyelmeztet (leegyszerűsítve: Déry mint kommunista, Márai mint polgár), másfelől az említett művekben megfigyelhető és hangsúlyos közös vonásra irányítja a figyelmet, ami nem más, mint *„a följegyzések meditatív, elmélkedő-eszmélkedő karaktere, illetőleg bizonyos témák, nézetek, konzekvenciák felöltő hasonlósága, némelykor szinte azonos mivolta.”* Az apróbb különbségeket nem számítva, a két író példának okáért közel ugyanúgy nyilatkozik az öregségről, s bár *„Déry érzelmesebb [...] kifejtőbb”, „Márai tárgyilagosabb [...] szófukarabb”,* lényegi üzenetük egybevág: *„elveszítették a kapcsolatot hajdani, ifjonti önmagukkal”.* A nyelvről, ennek kapcsán magyarságukról, hazaszeretetükről vallott gondolataik úgyszintén egybecsengenek (ami, úgy tűnik, Márai esetében érdekesebb és messzebbre mutató). Lényegesen nagyobb hangsúlyt vet azonban a tanulmány szerzője arra a művészi, mert a *teremtés* értelmét is kétségbevonó aggodalomra, amit a világ állapotának látványra vált ki a két íróból. Ennek megfelelően Déry és Márai nem csupán a ború prófétájaként mutatkozik meg előttünk (*„mindketten hírt adnak a kozmikus elvesztettség és céltalanság tragikus élményéről”*), s nem csupán a tudomány eredményeit figyelik növekvő aggodalommal – egyenesen az embert teszik felelőssé önnön tragédiájáért, amely ráadásul a vonatkozó időszakban (1964–1977-ig, amíg Déry „hordalékai” papírra kerültek) még korántsem teljesedett be. A tanulmányíró megállapítását idézve: *„a könnyörtelen létharc gyilkos ösztön szereplőjeként avagy a massa elemeként az ember ijesztő lény; semmi jót nem várhatni tőle.”*

Bár értekezése utolsó bekezdésének tanulsága szerint Lőrinczy Huba valószínűtlennek tartja, hogy ha Márai és Déry ekkoriban találkoznak egymással, *„bármiben is szót értettek volna”,* a fenti példák segítségével a két szövegvilág és alkotói magatartás helyenkénti olyan összhangzatát mutatja ki, ami legalábbis megkérdőjelezi a tanulmányzáró állítás igazságát.

A kötet levezetőakkordja két recenzió, jobban mondva, inkább kritika: az egyik Márai Sándor és Simányi Tibor „levélbarátságának” bemutatása, a másik egy alaposan megrágtott, valósággal – és olvasása közben úgy érezni, joggal – szétcincált „forgácskötet”, az *Egyszemélyes emigráció*.

Az előbbi, a *Kedves Tibor!* című munka, amely *„egy levélkapcsolat barátsággá mélyülésének folyamatát tárja elénk”,* hiánypótlást jelent a szerző számára. Róla írván, azontúl, hogy a kötetet övező szótlanból kiindulva szóvá teszi *„a magyarországi Márai-befogadás kedvezőtlen átalakulását”,* evidensnek gondolt, de talán kissé sommás értelmezését adja a leginkább „kapcsolattartásra” szolgáló Márai-leveleknek, amelyek *„inkább életrajzi források, mintsem műalkotások [...] Ő nem ragyogó, líraian átszellemült, művészet- és létbölcseleti töltésű esszéket fogalmazott levél gyanánt, mint Rillce tette, hanem híreket közölt önmagáról, véleményt a világ bizonyos dolgairól, kért, kérdezett, praktikus tanácsokat adott stb.”* A kötet szerkesztését illető kritikusi hang olykor iróniába csap át (amikor a számtalan helyesírási vétségről mint a kegyelet *„egészen különleges fajtájáról”* szól), amely egy ráncba szedett újbóli kiadás sürgetésével, végezetül egy máraisan ironikus-sztoikus mondattal fejezi be művét: *„Illúzióink persze nincsenek.”*

Az *Egyszemélyes emigráció*, bár nem hallgatja el a könyv szükségességét és fontosságát, sőt dicséri a szerkesztői koncepciót és elszántságot (Salamon István műve), érezhetően jobban kihozza sodrából a kritikust. Minden addiginál indulatosabban ostorozza a ponygolásokat, a stilisztikai hanyagságot, de nem feledkezik el a „tartalmi” elcsúszások-

ról, tévesztésekről sem, például a kötetben megkérdezett szerzők kitüntetéseivel kapcsolatban (jelesül: Borbándi Gyula és Hubay Miklós érdemrendjeit miért nem tüntették föl, amikor mindenki másét igen).

Lőrinczy Huba tanulmányainak stílusa olvasmányos, könyve nem csupán irodalomértőknek ajánlható. Szövegeit közérthető, tiszta nyelv jellemzi – egyrészt tartózkodik az elméleti terminusok túlzott használatától (már könyve előszavában, amikor *„a templomi áhitattal övezett”* Paul de Mantól idéz, elhatárolódik a túlságosan teoretikus irányzatoktól és álláspontoktól), másrészt, a tárgyalt íróhoz méltón, stílusa kissé arisztokratikus, amit leginkább az archaikus ízű szavak használata eredményez (diárium, nem hágy kétséget, etc, editio [sic!]).

Az *utolsó* könyv bevezető sorait ma már fájdalmas olvasni. *„A szerző immár monográfia írására készül”* félmondat egyértelművé teszi, hogy a tárgyalt kötet értekezései egy teljesebb munka részeként olvashatók, *„egy másik, még nagyobb munka kezdetét”* mutatják. A 2007 őszén eltávozott szombathelyi irodalomtörténész pályájának méltó és megrázó befejezése ez a szenvedélyes Márai-rajongásról valló tanulmánykötet.

(Savaria University Press)